

OZBEKISTONDA CHET TILLARINI O'QITISHDA MOTIVATSIYA-METOD MAMAMASI VA AHAMIYATI

Valiyeva Zarifa Ibrohim qizi ¹

¹ Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti talabasi

E-mail: valiyevazari45@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:13.05.2025

Revised: 14.05.2025

Accepted:15.05.2025

KALIT SO'ZLAR:

*O'zbekistonda chet
tilini o'qitish, o'qitish
usullari, motivatsiya,*

oxirgi yillarda dunyo xalqlari va jamiyatlar o'rtasidagi yaqinlashuv muqarrar bo'lib, bu holatga parallel ravishda chet tillarini o'rgatishning ahamiyati yanada ortdi. Dunyoda vaziyat shunday bo'lsa-da, O'zbekistonda chet tilini o'qitishdan olingan salbiy natijalar dolzarb muhokama mavzusidir. O'zbekistonda qo'llaniladigan noto'g'ri usullar va yosh avlodni motivatsiya qilmaslik jamiyatda chet tilini o'qitishga nisbatan jiddiy noto'g'ri qarashlarni keltirib chiqardi. O'zbekistonda chet tilini o'qitishda muhim muammo sifatida ko'rilgan motivatsiya-uslubiy muammolar va echimlar ushbu maqolada ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar asosida O'zbekistonda chet tilini o'qitishda muammolarni tashkil etuvchi sabablar motivatsiya va metodga asoslangan muammolar sifatida o'rganildi va ular uchun yechim takliflari ishlab chiqildi.

KIRISH. Insonlar ijtimoiy jamiyatning asosiy vakilidir. Tabiiyki, ular yolg'iz yashay olmaydilar. Ular har doim o'zlarining his-tuyg'ulari va fikrlarini kimgadir baham ko'rishni xohlashadi. Ular moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun bir birlari bilan muloqatda bo'lishi kerak. Muayyan farovonlik darajasiga erishgan, yuksak madaniyat yaratgan xalqlar vaqt o'tishi bilan rivojlanishda davom etib, turli jamiyatlar bilan aloqa

oʻrnatgan. Jamiyatlar mavjud boʻlganidan beri cheksiz ehtiyojga ega odamlar turli madaniyatlardan foydalanish yoki ularga taʼsir qilish uchun tillaridan foydalana boshladilar [Ergin 1997: 7-16]. Oʻzbekiston uchunchi renesans davriga oʻtgach barcha davlatlar va elatlar bilan yaqin doʻstona aʼloqalarni oʻnatdi shunday tendensiyada xorijliklar ham Oʻzbekistonga qiziqish bildirib boshladi. Ushbu oʻzaro taʼsirning markazida, shubhasiz, ingliz tilidir. Dunyoga ochilayotgan Oʻzbekiston fuqarolarining eng katta muammosi umumiy muloqot vositasi boʻlgan ingliz tilini bilmasliklaridir. Bu holat fuqarolarimizga psixologik taʼsir koʻrsatmoqda. Texnologik aloqa vositalari mamlakatlar va madaniyatlar va turkiy xalqlar oʻrtasidagi chegaralarni olib tashlaganiga qaramay, chet tilini oʻrganishga boʻlgan qiziqish qisman oshdi. Umuman olganda, yosh, shaxsiyat, motivatsiya, hayotiy tajriba va uslubga asoslangan taʼlim kabi omillar chet tilini oʻrganish jarayonida taʼsir qiladi [Mustafa Arslan & Azamat Akbarov 2010: 179]. Bu omillar chuqur sintez qilinib, Oʻzbekistonda yangi yechimlar ishlab chiqilsa, chet tillarini oʻqitishda mustahkam poydevor qoʻyiladi. Oʻzbekiston taʼlim sistemasi programmasiga koʻra umumiy oʻrta taʼlim, akademik litsey, kasb hunar kollijlari hamda universitet taʼlimi bilan birga uzluksiz ravishda chet tili oʻrgatiladi. Shunga qaramay, chet tilini oʻqitishda erishilgan natijalar kutilgan muvaffaqiyatdan ancha past. Buning eng muhim sababi, yillar davomida muhokama qilingan, ammo yechim topilmagan usul va motivatsiya muammosidir. Oʻzbekistonda chet tilini oʻqitishda kerakli fikr-mulohazalarning olinmasligiga sabab boʻlgan muammolar ustida olib borilgan ushbu tadqiqotda bir qancha muhim muammolar aniqlandi:

- ❖ Oʻzbekistonda istiqomat qilayotgan xalqlarning chet tilini oʻrganishda yaqin muloqotning kamligi (chet tilida suxbatlashish, yozish va oʻqish kabi)
- ❖ Oʻzbekistonda tillarini oʻqitishda motivatsiya etishmasligi muammolari
- ❖ Oʻzbekistonda chet tili oʻqitishda metodologik muammolar.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, Hezerington tilni "miyada saqlanadigan tovushlar, tuzilmalar, shakllar va ulardan qanday foydalanish haqida maʼlumotlar toʻplami" deb taʼriflaydi [Hezerington 1980: 5]. Corder tilni lingvistik va fonologik qoidalar yigʻindisi yoki nutq, oʻqish va yozish uchun qoʻllaniladigan tegishli iboralar yigʻindisi sifatida taʼriflab boʻlmaydi, deb taʼkidlagan [Corder 1975: 15]; aslida tilni toʻliq tushuntirib boʻlmaydi. Aksan esa tilni "jamiyatda tovush va maʼno jihatidan umumiy boʻlgan elementlar va qoidalardan foydalanish orqali boshqalarga fikr, his-tuygʻu va istaklarni uzatish imkonini beradigan koʻp qirrali, yuqori darajada rivojlangan tizim" deb biladi [Aksan 1987: 55]. Tilni inson hayotining markaziga qoʻygan Kuk fikricha, til odamlarning kasbiy hayotiga taʼsir

qiluvchi muhim omildir. Tilni baholash bo'yicha tadqiqotchilar tekshirishlari va taklif qildirilishlaricha tilni bilish, malaka va qobiliyat haqida ko'plab tushunchalardan foydalanish uchun malaka unitar tuzilishdir. Ba'zi tadqiqotchilar buni ta'kidlaydilar [Oller, 1979, 1997'] boshqalar esa bahslashadilar. Bachman va Palmerning takidlashicha malaka bir nechta konstruksiyalarni o'z ichiga oladi [Bachman & Palmer, 1996; Kanal, 1983 yil; Canale & Swain, 1980; Cummins, 1979 yil, 2001; Stern, 1983]. Ko'pchilik tadqiqotchilar muqobil variantlarni to'rtta qobiliyatga asoslangan malaka (ya'ni, tinglash, gapirish, o'qish va yozish) bo'linishlariga qidirdi. Oldingi tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan Malakaning hozirgi kontseptsionalari odatda tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi til malakasi yoki tildan foydalanish kontekstlari. Baxman [Bachman, L. F. 1990] va Baxman va Palmer [Bachman, L. F., & Palmer, A. S. 1996; Blanche, P., & Merino, B. J. 1989]. nafaqat tilni qamrab olishga harakat qiladilar bilim (til malakasi), balki tildan foydalanish qobiliyati (strategik kompetentsiya), shuningdek, tildan foydalanishda ishtirok etadigan nevrologik va fiziologik jarayonlarni (psixofiziologik mexanizmlar) qamrab oladi. Ularning modeliga ko'ra, til kompetensiyasi tashkiliy kompetensiyadan iborat (ular keyinchalik grammatikaga bo'linadi. kompetentsiya va matn kompetensiyasi) va pragmatik kompetensiyalardan ibora ta'rifiy kompetentsiya va sotsiolingvistik kompetensiyadir. Cummins [Cummins. 1979; Cummins. 2001] tomonidan foydalanish kontekstlaridagi muhim farqlarni hisobga olishga harakat qiladi kognitiv akademik til malakasini asosiy tildan farqlash shaxslararo muloqot qobiliyatlari. Cumminsni belgilaydi (yoki u keyinchalik uni, akademik til malakasi) "til" deb ataydi. Dunyo haqidagi bilimlar bilan birgalikda bilim va nutqda samarali ishlash uchun zarur bo'lgan metakognitiv strategiyalar maktab sohasi" [Cummins, 2001, 67-bet] tilni bilishning kundalik kommunikativ kontekstda namoyon bo'lishidir [Cummins, 1992, 17-bet].

Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqot ishlarining maqsadi xorijiy tillarni o'rganayotgan o'quvchilar, talabalar va erkin izlanuvchilarda chet tillarini o'qitishda motivatsiya-metod mamamasini aniqlash va uning ahamiyatini o'rganishdan iborat.

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

Hozirgi kunda chet tilini o'qitishning asosiy elementlaridan biri bo'lgan motivatsion tadqiqotlarsiz o'z maqsadiga erisha olmasligi mumkin chet tilini o'qitishda motivatsiya bilan bog'liq masalalar ilmiy o'ziga xoslik kasb etdi. Motivatsiya va o'ziga ishonch til o'rganishda shaxsga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omildir. Shunday tendensiyada o'qituvchilar chet tilini o'rganishga imkon beradigan ko'plab tadbirlarni amalga oshirish zarurati tug'iladi.

O'quvchilarning o'zlarini tinglab tushunishi, og'zaki ravonlik, nutqdagi so'z boyligi, nutqdagi grammatika, talaffuz, o'qishni tushunish va yozish qobiliyatini qanday baholaganliklarini hamda boshlang'ich bosqichda ingliz tilini muvaffaqiyatli o'rganish uchun zarur bo'lgan malaka darajasini qanday baholaganliklarini aniqlash va rag'bat til o'rganishda muxim ahamiyat kasb etadi. Og'zaki tilga oid so'rovnomalar Stenford chet tilidagi og'zaki ko'nikmalarni baholash matritsasi (FLOSEM) [Padilla, Sung va Aninao, 1997; Yuko Goto. 2004] asosida modellastirilgan bo'lib, o'qituvchilar o'quvchilarning og'zaki nutqini baholashda foydalandilar. FLOSEM ESL kontekstlarida keng qo'llaniladigan o'rnatilgan baholash matritsasi sanaladi. Talabalar Og'zaki Tilni Kuzatish Matritsasiga (SOLOM) asoslanadi. FLOSEM - bu SOLOMning chet tillarini o'rganish kontekstlari uchun moslashtirilgani. Til o'rganish jarayonida malum bosqichga etgan o'quvchilar ham o'z-o'zini baholash uchun FLOSEM va SOLOMdan foydalanganlar. Xuddi shunday, ushbu tadqiqot uchun o'qituvchilardan beshta sohada (tinglab tushunish, og'zaki ravonlik, nutqdagi lug'at, talaffuz va nutqda grammatika) og'zaki nutq qobiliyatlarini (1 dan 6 gacha bo'lgan shkala yordamida) baholashi shu bilan birga o'zlarining malaka darajalarini ham baholashlari mumkin.

Odatda chet tilini o'rganayotgan shaxslar chet tilida gapirishga biroz tortinib turadi bu esa xato qilishdan qo'rquv, uyalish hissi orqali sodir bo'ladi. O'z xatolarini hal qilgan shaxslar, ular o'rganayotgan chet tilida gaplasha boshlaganlarida, bu hissiyot yanafda rivojlanadi. Ayrim katta yoshli shaxslar orasida chet tilini o'rganish qiyin, degan noto'g'ri qarash chet tilini o'rganish istagida bo'lganlarni salbiy motivatsiya qiladi. Odamlar ma'lum yoshdan keyin chet tilini o'rganish qobiliyatini yo'qotadi deb hisoblashadi. Biroq, katta yoshdagi kishilarning ong ostiga, xuddi matematikani o'rganganidek, grammatik mavzularda ko'plab mashqlar bajarib, chet tilini o'rganishi mumkinligi o'rnashib qolgan. Ular chet tilini o'rganishning yagona yo'li sifatida ko'rsatilgan. Bunday yondashuv, tabiiyki, kattalarni chet tilini o'rganishdan qaytaradi. Til o'rganishda muloqat jarayonida xato qilish qo'rquvi o'quvchilarni chet tilini o'rganishdan uzoqlashtiradi. O'qituvchilar mashg'ulot davomida bunday holatga duch kelganda, ular yo'l qo'yilgan xatolarni odatdagidek qabul qilishlari kerak. Ular o'quvchining xatolariga e'tibor qaratmasliklari, o'quvchilar chet tilida gapirganda sabrsizlik ko'rsatmasliklari yani ular talaba nutqida talaffuzga emas, balki gapning mazmuniga ahamiyat berishlari kerak. Ular talabaning xatolari tufayli shaxsiy mag'lubiyatni kamaytirish yo'llariga murojaat qilishlari kerak [Ekmekchi 1983a: 113].

Yuko Goto Butler tadqiqotlarida o'rganilgan har bir kontekstda o'qituvchilarning joriy qilingan malaka darajalarini o'rganish uchun ikkita so'rov o'tkazildi. O'qituvchilar ingliz tilini o'rganuvchilar uchun muhim deb hisoblagan sohalarning asosini aniqlash uchun birinchi so'rov o'qituvchilardan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ingliz tilidagi ta'lim maqsadlarini belgilashni so'radi. Uchta davlat ingliz tilini boshlang'ich maktab darajasida turli yo'llar bilan kiritganligi sababli, o'qituvchilarning haqiqiy va istalgan ingliz tilini bilish darajalari har bir mamlakatning o'quv dasturlari maqsadlari kontekstida ko'rib chiqildi. O'qituvchilarga har bir davlatning o'quv dasturi hujjatlaridan olingan 12 ta domen berildi va har bir domenning boshlang'ich maktab ingliz tili ta'limi bo'yicha ushbu mamlakat maqsadlariga erishish uchun qanchalik muhimligini baholashni so'rashdi. Ular har bir domenni 7 balli Likert shkalasi bo'yicha baholadilar. O'rganilgan har bir kontekstda o'qituvchilarning joriy va orzu qilingan malaka darajalarini o'rganish uchun ikkita so'rov o'tkazildi. O'qituvchilar ingliz tilini o'rganuvchilar uchun muhim deb hisoblagan sohalarning asosini aniqlash uchun birinchi so'rov o'qituvchilardan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ingliz tilidagi ta'lim maqsadlarini belgilash topshirildi. Uchta davlat ingliz tilini boshlang'ich maktab darajasida turli yo'llar bilan kiritganligi sababli, o'qituvchilarning haqiqiy va istalgan ingliz tilini bilish darajalari har bir mamlakatning o'quv dasturlari maqsadlari kontekstida ko'rib chiqilishi o'rganildi. O'qituvchilarga har bir davlatning o'quv dasturi hujjatlaridan olingan 12 ta domen berildi va har bir domenning boshlang'ich maktab ingliz tili ta'limi bo'yicha ushbu mamlakat maqsadlariga erishish uchun qanchalik muhimligini baholashni amalga oshirildi. Ular har bir domenni 7 balli Likert shkalasi bo'yicha baholadilar. Ikkinchi so'rov o'qituvchilarning o'zlarining tinglab tushunish, og'zaki ravonlik, nutqdagi so'z boyligi, nutqdagi grammatika, talaffuz, o'qish va yozish qobiliyatini qanday baholaganliklari hamda boshlang'ich bosqichda ingliz tilini muvaffaqiyatli o'rgatish uchun zarur bo'lgan malaka darajasini qanday baholaganliklarini aniqlash maqsadida o'tkazildi. Chunki Ingliz tilini bilish darajasi FLOSEM faqat og'zaki nutqni o'lchash uchun mo'ljallangan, Yuko Goto Butler o'qish va yozish uchun FLOSEM da qo'llanganlarga ekvivalent shkalalar yordamida o'lchovlarni ishlab chiqdi. Shuningdek, turli xalqlarning turli tillarni (ingliz, fransuz, nemis, rus, arab) tez o'rganishi chet tilini o'rganishda salbiy aks etishi haqida ham gapirish mumkin. Agar shaxslarning ona tili ular o'rganayotgan chet tili bilan bir xil tarkibiy guruhda bo'lsa, bu tilni o'zlashtirish oson. Agar u boshqacha bo'lsa, o'rganish jarayoni va qilinadigan harakat kuchayadi [Ekmechi 1983b: 111]. Masalan, ingliz, frantsuz, nemis, rus kabi dunyodagi eng ko'p gapiriladigan tillar hind-evropa tillari oilasining umumiy a'zolaridir. Bu tillar ham qarindoshlik, ham tuzilish jihatidan bir-biriga

yaqin. Ona tili shu tillardan biri bo'lgan bu xalqlar uchun hind-evropa tillari oilasida boshqa tilni o'rganish ham oson.

Malum bir tillar guruhiga kiradigan jamiyatlar ushbu tillardan birini osongina o'rganishlari juda tabiiy. Biroq, bu millat sifatida bizga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, masalan, nega biz bu xalqlar kabi chet tilini oson o'rgana olmaymiz? Masalaning ilmiy izohi shunday bo'lsa-da, boshqalarning chet tilini oson o'rganishi, aksincha, O'zbekiston fuqarolarini ijobiy tomonga mativatsiy qilish kerak. O'zbekistonda ikki tilli ta'lim Maktablarda yani Prezident maktablarida hamda qo'shma tillarda ta'lib beruvchi (Rus va Ingliz tillari) oliy ta'lim muassasalarida. O'zbekistonda xalqaro miqyosdagi turli soha mutaxassislarini etishtirish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu nuqtai nazardan, ikki tilli ta'lim va chet tilidagi ta'limni chalkashtirib yubormaslik mamlakat uchun iqtisodiy ijtimoiy rivojlanishning navbatdagi muvofaqiyatli bosqichga o'tishidir. Chet tilini o'rganish haqida gap ketganda, ikki tilli ta'lim yoki chet tilida ta'lim esga tushmasligi kerak. Chet tilini o'rgatish va o'zlashtirishni erta yoshdan boshlash kerak.

Xulosa: O'zbekiston turli davlatlar va elatlar bilan do'stona a'loqalarni kuchaytirib borar ekan tarjima, savdo, turizm, sport kabi biznes sohalari uchun chet tilini o'rganmoqchi bo'lganlar, tabiiyki, xususiy kurslarni afzal ko'radi. Shu sababdan boshqa maqsadda chet tilini o'rganmoqchi bo'lganlar uchun universitetlarda Chet tili dars soatlari ortirilishi zarurati tug'iladi. Odamlar chet tilini o'rganmoqchi bo'lgan sohaga yo'naltirilishi kerak. O'zbekiston chet tilini o'rgatishda asosiy muammolarni tashkil etuvchi motivatsiya-uslubiy muammolar va yechimlar ko'rib chiqilgan adabiyotlar asosida tushuntirishga harakat qilindi. Bu borada olib boriladigan ilmiy izlanishlar hali ham davom etayotgan muammoning yechimiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. AKSAN, Doğan (1987) Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK Yayınları.
2. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). Language testing in practice. Oxford: Oxford University Press.
3. Bachman, L. F. (1990). Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University Press.
4. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). Language testing in practice. Oxford: Oxford University Press.
5. Blanche, P., & Merino, B. J. (1989). Self-assessment of foreign-language skills: Implications for teachers and researchers. Language Learning, 39(3), 313–340.

6. Mustafa ARSLAN & Azamat AKBAROV Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters Yıl/ Year: 2010, Sayı/Number: 24, Sayfa/Page: 179–191
7. ERGİN, M. (1997), Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul: Bayrak basım/yayım/tanıtım. İLTER, B., Er, S. (2007),
8. EKMEKÇİ, F. Ö. (1983a), “Yabancı Dil Eğitimi Kavram ve Kapsamı”, Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı, C: XLVII, 113
9. EKMEKÇİ, F. Ö. (1983b), “Yabancı Dil Eğitimi Kavram ve Kapsamı”, Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı, C: XLVII, 111
10. CORDER, Pit (1965) The Language Laboratory. (Editör: Harold Allen), Teaching English as a Second Language. Phillippens: Mcgraw-Hill Book Company, 342-346.
11. Oller, J. W. (1997). Monoglossitis: What’s wrong with the idea of the IQ meritocracy and its racy cousins? Applied Linguistics, 18(4), 467–507.
12. Padilla, A. M., Sung, H., & Aninao, J. (1997). Less-commonly taught languages in selected elementary and secondary schools in California. Foreign Language Assistance Act Program Evaluation Project. Stanford, CA: Stanford University.
13. HEATHERINGTON, Madelon (1980) How Language Works. USA: Winthrop Publish Inc.
14. Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. C. Richards & R. W. Schmidt (Eds.), Language and communication (pp. 2–27). London: Longman.
15. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1, 1–47.
16. Cummins, J. (1979). Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children. Review of Educational Research, 49, 222–251.
17. Cummins, J. (1992). Language proficiency, bilingualism, and academic achievement. In P. A. Richard-Amato & M. A. Snow (Eds.), The multicultural classroom (pp. 16–26). Reading, MA: Addison-Wesley.
18. Cummins, J. (2001). Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
19. Yuko Goto Butler What Level of English Proficiency Do Elementary School Teachers Need to Attain to Teach EFL? Case Studies from Korea, Taiwan, and Japan TESOL QUARTERLY Vol. 38, No. 2, Summer 2004. Pp 245-278.